

gas!

IEPER 1915

DE EERSTE GASAANVAL

**Ann Callens
Jan Vandermeulen**

gas!

**IEPER 1915
DE EERSTE GASAANVAL**

WWW.LANNOO.COM

Registreer u op onze website en we sturen u regelmatig een nieuwsbrief met informatie over nieuwe boeken en met interessante, exclusieve aanbiedingen.

OMSLAGFOTO	© IWM
ILLUSTRATIE'S	p. 8: Henry de Groux, <i>Le visage de la victoire</i> - KBR, Impr. III 69032C p. 189: Henry de Groux, <i>Patrouilleurs de tranchées</i> - Collectie KBR, SIII 23829
OMSLAGONTWERP	Studio Lannoo
VORMGEVING	Keppie & Keppie

© Uitgeverij Lannoo nv, Tielt, 2015, Ann Callens en Jan Vandermeulen
D/2015/45/283 - ISBN 978 94 014 2449 3 - NUR 689

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

INHOUD

VOORWOORD	7
INLEIDING	11
HOOFDSTUK 1	
STILTE VOOR DE STORM	19
Het schouwtoneel: de Ieperboog april 1915	19
Aanmodderen in de loopgraven rond Ieper	24
De Belgen	24
De Fransen	27
De Canadezen	33
HOOFDSTUK 2	
DE DAG VAN DE GELUIDLOZE DOOD	41
De Duitsers	41
De Fransen	59
De Belgen	63
De Canadezen	76
De burgers	80
HOOFDSTUK 3	
DE GEEST IS UIT DE FLES	91
Nog meer gas in de Tweede Slag om Ieper	91
‘Die onhandige maskers net op tijd op’	103
De slachtofferbalans van het chloorgas	108
En de winnaar is?	117
Nog meer primeurs	119
HOOFDSTUK 4	
EEN LANGE AANLOOP	125
Het proces van August Jäger	125
De vredesconferentie van Den Haag	129

De eerste stappen in de chemische wapenwedloop	135
Het A.O.K.4 in Tielt treedt in actie	139
Kroniek van een aangekondigde dood	148
Roem en vervloeking	160

HOOFDSTUK 5

DE AFREKENING	169
Fritz Haber: <i>‘Im Frieden der Menschheit, im Kriege dem Vaterland’</i>	169
Een chemicus met een obsessie	171
Haber, de über-Duitse Jood	172
Nobelprijswinnaar(s)	174
Gas als humaan wapen?	177
De chemische doodsindustrie	181
De eindafrekening	181
De Koopman van Venetië – William Shakespeare	185

LOCUS DELICTI:

BEZOEK AAN HET GASSLAGVELD	191
Steenstrate – het Sas – Carrefour des Roses	191
De Belgen	192
De Duitsers	194
De Fransen	196
Het Canadees-Indisch-Britse front	198
Hill 60	206
1914-1918, toen Thielt hoofdstad was	212

VERGIF OP BESTELLING:

SOORTEN GIFGAS	221
Indeling	221
Chloorgas	225
Fosgeen	238
Mosterdgas	253
Bloedgassen	267

EINDNOTEN	277
------------------	-----

VOORWOORD

We leven in een tijd waarin oorlog opnieuw is gaan behoren tot het dagelijkse nieuws. Maar meer nog dan dat, is er de onvoorstelbare gruwel boven op de oorlog zelf. Mensen worden niet zomaar gedood, maar komen aan hun einde op een wijze die hun elke menselijkheid moet ontnemen. Terzelfder tijd zijn het de moordenaars zelf die minder dan menselijk worden. Syrië wordt een oefenveld voor een nieuw soort oorlog waarin mensen op barbaarse wijze onthoofd worden. De chemische aanvallen van 2013 stotten eerst op ongeloof, tot de doden werden getoond. En dat een eeuw na de vooravond van de Grote Oorlog, waarin gifgas voor het eerst werd gebruikt.

Daarom is het goed dat Jan Vandermeulen en Ann Callens dit boek hebben geschreven. De plannen voor de eerste gasoorlog werden bovendien in hun bloedeigen stad gesmeed, het vreedzame en provinciale Tielt. Het yperiet heeft Ieper in de wereldgeschiedenis gekatapulteerd. De eerste gasaanval vond nu honderd jaar geleden plaats, maar mag nooit vergeten worden. Dit boek vertelt het verhaal erachter, maar niet op een eenzijdige manier. De verschillende oorlogvoerende partijen en de burgers komen aan het woord. De verantwoordelijkheid van zogenaamde wetenschappers – in het bijzonder Fritz Haber – en van de Duitse legerleiding, van de keizer en van het Duitse militair-industriële complex voor deze misdaad met voorbedachten rade is ronduit verpletterend.

Bijzonder choquerend is dat de Nobelprijs voor de Scheikunde in 1918 werd toegekend aan de vader van het gifwapen, Fritz Haber. Bijna honderd jaar na de eerste gasaanval werd de Nobelprijs voor de Vrede in 2013 daarentegen toegekend aan de Organisatie voor het Verbod op Chemische Wapens! We hebben intussen gelukkig dus andere besluiten

25/100

Henry DePina

getrokken. De reactie van de wereldopinie na de Syrische gifaanval toont goed aan hoe er nu toch grenzen zijn aan de waanzin. Het gebruik van gifgas is een misdad tegen de menselijkheid.

Jan en Ann Vandermeulen-Callens wilden die honderdste verjaardag niet zomaar laten voorbijgaan, zeker niet in hun streek, helaas de bakermat van de chemische oorlogvoering. Dat de Grote Oorlog overal herdacht wordt, bewijst dat de postmoderne mens niet alleen in het heden leeft. De geschiedenis laat ons niet los, maar zit diep onder onze huid. Ze is de leermeesteres van het leven, hoewel de mens niet steeds een goede leerling is. Boeken helpen ons collectief geheugen te versterken. Dat is ook de grote verdienste van dit boek.

Herman Van Rompuy

President em. of the European Council

Gas

DAAN BOENS (1918)

*De trompe blaast. Het land, dat eenzaam wakend was,
en gansch de blonde lucht, waar de ochtend over daalde,
plots grauw en mistig worden, en het stinkt naar gas –
wijn mannen schieten of met messen slaan.... Verdwaalden!*

*Het vuur slaat om het veld, in 't water, op de post,
het vuur weet niet waar het kan de lijven vinden,
het vuur bonkt luide, en boomen van hun kroon verlost,
en knakt de menschen óp, die dolen, zoo als blinden.*

*De stank is onuitstaanbaar, wijn de dood er spot.
De maskers om de wangen snijden beeste-snuiten,
de maskers met verwilderde oogen, dwaas of zot,
de lijven verder-drijven tot op staal te stuiten.*

*De mannen weten niets, zij ademen met vrees.
Hun hand knelt wapens, als een boei de drenkelingen;
zij zien hun vijand niet, die ook gemaskerd rees,
en stormt op hen, verscholen in de gassen-kringen.*

*Zoo, in den vuilen mist, gebeurt de grootste moord.
De menschen slaan verwilderd op de ontmoette lijven,
hardnekkig ondereen en zonder 't vrienden-woord,
dat zou de broeders van een-anders lichaam drijven.*

*Tot, na den vuigen strijd, de dampen zijn vergaan,
en in de post, de lijken worden op-geladen,
gemaskerd steeds en stijf, en koel met bloed belaên,
men vindt, zich wurgend nog, om-armde kameraden.*

INLEIDING

*Ademloos van gespannen waakzaamheid,
ademloos van beklemming in de
onadembare nachtglans...ⁱ*

Een spectaculaire en schrikwekkende oerscène luidt volgens de belangrijkste hedendaagse filosoof, de Duitser Peter Sloterdijk, het begin van de twintigste eeuw in: de eerste grootschalige inzet van chloorgas op 22 april 1915 tegen Franse infanteriestellingen ten noorden van Ieper. Op die dag verandert de eeuwenoude manier van strijden definitief van gedaante. Om de vijand uit te schakelen hoef je niet meer rechtstreeks op hem te schieten, of zoals in nog vroegere tijden, hem te slaan of te doorboren. Op 22 april 1915 mikken de Duitsers bij Boezinge-Langemark niet op het lichaam van hun geallieerde tegenstander, maar hebben ze het gemunt op zijn ademruimte, de omgeving waarin hij verkeert. Nu door de impasse van de loopgravenoorlog het lichaam van de vijand zich niet meer laat liquideren door directe treffers,¹ komt de aanvaller op het idee zijn vijand uit te schakelen door hem lang genoeg in een onleefbaar milieu onder te dompelen. Het slagveld wordt uitgebreid tot de lucht die erboven hangt. De levensnoodzakelijke gewoonte om te ademen wordt als nieuw wapen gebruikt. Een rode lijn is overschreden. Peter Sloterdijk stelt dan ook dat met de eerste gasaanval van 22 april de grootste verschrikking van de twintigste eeuw geboren is, namelijk het idee dat het milieu vervuild en vergiftigd kan raken.ⁱⁱ

¹ In de Frans-Duitse Oorlog (1870-1871) sneuvelen negen op de tien soldaten nog in man-tegen-mangevechten, door bajonetsteken of geweervuur van een vijand die ze kunnen zien. In de Eerste Wereldoorlog sterven negen op de tien soldaten door anoniem geschut en gifgas. Cijfers: BLOM, P., *Alleen de wolken. Cultuur in crisis in het Westen 1918-1938, De Bezige Bij, 2014.*

Deze eerste aanval met dodelijk gifgas heeft het aanzien van de oorlog veranderd en de deur opengezet om massaal, van een afstand en anoniem te verwonden en te doden. De dood op het slagveld is niet meer het gevolg van ‘manhaftig’ en onder oorlogsomstandigheden ‘eerlijk’ handwerk. Oorlog voeren is voortaan een mechanisch, industrieel en vooral onpersoonlijk proces dat in korte tijd grote aantallen slachtoffers kan maken. Het westerse front wordt op een griezelige manier de modernste plek ter wereld. Het vormt het toneel van een hoogtechnologische, chemische en industriële strijd, die resulteert in een volslagen anonieme dood. Wie gifgas lost, ziet immers niet langer de doodsangst van zijn vele slachtoffers een paar kilometer verderop, maar vervult een aantal koele, technische handelingen die de dood en verinking tot gevolg hebben. Het gebruik van gas, eerst door de Duitsers en daarna door alle oorlogvoerende partijen, onderstreept eens te meer dat in de Eerste Wereldoorlog de definitieve stap is gezet naar de totale oorlog, waarbij wetenschappers, topindustriëlen en militairen de handen in elkaar slaan om het menselijke vernietigingsvermogen te maximaliseren.

Gasdreiging boezemt soldaten ook doodsangst in. Bij de vele, vaak valse gasalarmen slaan ze dikwijls collectief in paniek. De Britse soldaat Norman Gladden beschrijft die angst als ‘*out of all proportion to the damage done*’.² Hoewel het relatief eenvoudig is om zich te beschermen tegen de meeste gassen, verkiezen soldaten nog altijd een vertrouwde artilleriebeschieting. Ze gokken erop niet geraakt te worden. Gas raakt iedereen. Ze aanvaarden dat ze door bommen en granaten in stukken geblazen of door mitrailleurkogels doorzeefd kunnen worden, maar niet dat ze kunnen stikken. Gas verspreidt oerangst. Die oerangst valt niet te verklaren door het aantal doden, maar wel door de wijze waarop gas doodt: stil als een vuige sluipmoordenaar. De verstikking is willekeurig, meestal traag en pijnlijk en zonder uiterlijke sporen van een eervol gevecht. Gelost gas is ook on(be)grijpbaar. Het drijft onvoorspelbaar met de wind mee en wordt ingeademd door al wat leeft.ⁱⁱⁱ

2 ‘*Buiten alle proportie in vergelijking met de aangerichte schade*’, zie HOLMES R., *Firing line*, Pimlico, Londen, 1985, p. 212.

In dit boek over de eerste gasaanval komen alle betrokken partijen – het Belgische, Franse, Britse en Duitse leger – in dezelfde mate aan bod. Duitse generaals vertellen hoe ze de gasaanval, soms met het nodige voorbehoud of zelfs met weerzin en heel wat twijfels, voorbereiden en laten uitvoeren. Franse, Belgische en Canadese bevelvoerders getuigen hoe ze de gaswolk het hoofd proberen te bieden. Lagere officieren, onderofficieren en gewone soldaten met koosnamen als *der Fritz*, *le poilu*, *the Tommy* doen aangrijpend en ontvullend verslag van de verstikkende gruwel van de chloorgasaanvallen. Ook de burgers in de frontstreek, die het allemaal mee moeten ondergaan, krijgen het woord. Al deze ooggetuigen en gedwongen medespelers vertellen hun eigen diepmenselijke verhaal van wat hen in die gruwelijke lentedagen van 1915 in de beruchte Ieperboog overkwam. We leren hen in dit boek kennen als mensen van vlees en bloed.

Dit boek schetst voor het eerst de kronkelige weg van een giftig wetenschappelijk voorstel afkomstig uit een Berlijns laboratorium, dat vervolgens goedgekeurd werd in Charleville-Mézières, uitgewerkt in Tielt^{iv} en toegepast in Boezinge-Langemark. Het is dus niet in Berlijn of in de buurt van Ieper dat de eerste gasaanval gepland wordt, maar in het *Armee Ober Kommando* van het IVde Leger (A.O.K.4) in het West-Vlaamse stadje Tielt. Van daaruit voert hertog Albrecht von Württemberg het bevel over de Duitse oorlogsmachine in België. Maar deze adellijke telg kiest Tielt niet vrijwillig als hoofdkwartier: de beslissing om zich daar te vestigen wordt de Duitsers opgedrongen door de gang van de krijgsvaardigheden. Op 20 oktober 1914 ziet het IVde Leger zich genoodzaakt om tijdelijk zijn militaire hoofdkwartier in de stad te vestigen,³ met de bedoeling het tijdens de opmars naar Calais te verplaatsen naar Poperinge. Tielt is immers het laatste stedelijke centrum met een wegen- en spoorweginfrastructuur voor de frontzone. Roeselare bevindt zich nog dicht bij Calais, maar ligt binnen schootsafstand. Wanneer de race naar de zee echter vastloopt in het water van de IJzer en de Ieperlee, blijft

3 'Das Hauptquartier befand sich ab dem 20. Oktober 1914 in Tielt', in ENGELHARDT, C., *Die deutschen Militärausgaben im Besetzten Frankreich 1914–1915*, Battenberg-Gietl Verlag/M-S Edition, Regenstauf, p. 136. Op 10 oktober installeerde von Württemberg het hoofdkwartier van het IVde Leger in Brussel. Via Gent komt het militaire hoofdkwartier naar Tielt. Albrecht von Württemberg is het hoofd van het militaire én het burgerlijke bestuur in het Sperrgebiet.

het *Armee Ober Kommando* tot het bittere einde in Tielt, dus tot 14 oktober 1918.⁴ De bezetter vernietigt hierdoor het sociaaleconomische weefsel van de stad, die wordt heringericht tot een militaire vesting. Tielt wordt de militaire hoofdstad van het hele *Sperrgebiet*.⁵ De Duitsers palmen de veertig beste en grootste herenhuizen in en brengen er evenveel bureaus van hun overgeorganiseerde oorlogsmachine in onder.

Tijdens die vier lange jaren worden in Tielt snode plannen gesmeed en uitgevoerd. Wat in Tielt beslist wordt, is wereldnieuws. Zo is de wereld met verstomming geslagen wanneer de Duitsers op 21 april 1915, na een turbulente vergadering met opperbevelhebber von Falkenhayn, beslissen ‘zonder uitstel’ gas als oorlogswapen in te zetten. Op die manier wordt Tielt, behalve ‘hoofdstad’ van de Duitse bezetting in het felst bevochten stuk westelijk front, ook ‘de wieg van de chemische oorlog’ – uitgerekend op een plek die in 1909 met Auguste Beernaert nog een Nobelprijswinnaar voor de Vrede heeft voortgebracht. De van Oostende afkomstige, maar in Tielt-Roeselare verkozen katholieke oud-minister en -premier wordt door Wilfried Martens⁶ omschreven als een van België’s eerste internationale mensenrechtenactivisten en de grootste politicus die ons land ooit leverde aan de internationale gemeenschap. Beernaert dankt zijn Nobelprijs vooral aan zijn actieve inzet voor de vredesconferenties van 1899 en 1907 in Den Haag. Die conferenties leiden tot twee conclusies, waarover de toenmalige pers nogal lacherig doet: naast een permanent Hof van Arbitrage, dat in 1998⁷ uitgebreid wordt met een Internationaal Strafhof voor Oorlogsmisdaden, komt er een verbod op dumdkogels (die binnen het lichaam openbarsten) en op het gebruik van wat we vandaag chemische wapens noemen.

Om ons verhaal te kunnen vertellen, hebben we alle recente historische inzichten tegen het licht gehouden. Daarnaast hebben we de regiments-

4 Tijdens de Driede Duitse Slacht wordt dit operationele hoofdkwartier van 14 mei tot 4 november 1917 tijdelijk naar Kortrijk overgebracht, maar de bureaus blijven ‘voorbehouden’ in Tielt. Vanaf 4 november 1917 tot aan hun vlucht op 14 oktober 1918 is het A.O.K.4 weer operationeel in Tielt. Zie ook: FLAMA, Wouter, R.B., *De Wetgeving in het Etappengebied (West- en Oost-Vlaanderen) van het Vierde Duitse Leger 1914*, Masterproef UGent, 2009–2010, p. 6.

5 Het Sperrgebiet bestaat uit drie zones: het Operationsgebied of de gevechtszone, het Marinegebied Flandern langs de kust en het Etappengebied (= bevoorradingsgebied en rustzone voor het IVde Leger). Het Sperrgebiet is in België grosso modo de zone bezet door het Duitse leger ten westen van de Schelde.

6 Eerste minister in België van 1979 tot 1992.

7 Verdrag van Rome.

dagboeken en legergeschiedenissen van ‘vriend en vijand’ uitgeplozen, net als de memoires van hun bevelhebbers. Ook de frontdagboeken van individuele militairen, verpleegsters en medici hebben we aandachtig geconsulteerd. De belangrijkste passages hebben we geciteerd met bronvermelding voor de lezer die zich verder wil verdiepen in de materie. Uit deze bronnen blijkt trouwens dat vooral de gewone soldaat in de loopgraven bedrogen wordt. De Duitse frontsoldaat wordt voorgehouden dat dit nieuwe wonderwapen de eindzege zal meebrengen en onschadelijk is voor hemzelf. Aan de andere kant van het front ‘vergeet’ de legerleiding – die maar al te goed geïnformeerd is – zijn troepen in te lichten ...

Naast deze historische kern van het boek, hebben we twee relevante – en vrij unieke – extra’s toegevoegd. Een eerste is de wetenschappelijke analyse van de gebruikte chemicaliën. In een begrijpelijke taal bespreken we de chemische en medische aspecten van chloorgas en de andere oorlogsgassen die tijdens de Eerste Wereldoorlog ingezet werden. De chemische weg naar hun ontdekking, hun eerste gebruik, hun invloed op levende organismen en hun medische implicaties en mogelijke behandelingen komen aan bod.

Dat zo’n aangrijpende gebeurtenis ook een impact had op de kunstwereld, bewijst de selectie van een aantal kunstwerken en gedichten die we in het boek opgenomen hebben. Veel kunstenaars vertoefden zelf aan het front. Om de gruwel van hun belevenissen uit te beelden illustreerden sommigen hun angsten in realistisch historiserend werk. Anderen verlieten resoluut gebaande wegen, net zoals het gas de bakens verzette in de oorlogvoering. Ze zorgden er mee voor dat expressionisme en kubisme volwassen werden.

Ten slotte, en daarmee is het een compleet boek, vormt een bezoek aan de *loci delicti*, de plaatsen van de misdaad, het sluitstuk van deze historische excursie. Daar wordt de haiku van dichter Walter Haesaert^v bittere werkelijkheid:

*Adem is kostbaar.
En wat de vele ogen
zien is mist en dood.*

We bezoeken in de Ieperboog de plaatsen waar de Belgen, Fransen, kolonialen, Canadezen, Britten en Indiërs in contact kwamen met dit Duitse chloorgas. In Tielt leidt een wandeling ons langs de bureaus waar de gruwel gepland en uitgetekend werd.

Poëzie slaat een brug tussen elk bitter hoofdstuk. Het is wrange oorlogspoëzie van mannen die het allemaal ter plekke schrijven of zelf aan den lijve hebben meegemaakt.

— DANK —

Een boek als dit behoort behalve aan de auteurs toe aan vele mensen, of zij genoemd willen worden of niet. Aan hen willen we graag dank betuigen. Enkelen die wel heel bijzonder hun best hebben gedaan om ons te helpen, willen we hier met naam noemen. President emeritus van de Europese Raad Herman Van Rompuy voor het met plezier en overtuiging schrijven van het voorwoord. Piet Chielens, Dominique Dendooven en Diederik Vandenbilcke van het immer behulpzame In Flanders Fields Kenniscentrum en zijn onschatbare collectie archiefmateriaal, Wilfried Deraeve voor het ontlenen van fotomateriaal. Leen Samyn voor haar inspirerende eerste indrukken. Dokter Valerie Van Damme, pneumologe, die de beschrijving van de effecten van chloorgas op het organisme controleerde en aanvulde. Ook Philippe de Gryse, bibliothecaris van de collectie en het archief van de heemkundige kring De Roede van Tielt, historicus Paul Vandepitte, onderzoeker Jean Pascal Zanders, militair historicus Jan Vancoillie en ereluitenant-kolonel Roger Verbeke hebben ons geholpen. En dan zijn er nog de bewoners van de historische locaties, zoals Geert Verhaeghe, die Turco Farm bewoont, en Bart Heyman van Mouse Trap Farm. De mensen die zorgden voor de praktische verwezenlijking van dit boek willen we ook noemen. Wim Vanseveren van Uitgeverij Lannoo voor zijn initiatief en stimulerend vertrouwen in het uiteindelijke resultaat, net als zijn collega Kris van Hamme, die de teksten, bronnen en illustraties tot een aantrekkelijk en leesbaar boek omtoverde. Voor al hun steun buigen we het hoofd in dank.

Voor enkelen doen we echter een knieval, want zij waren buitengewoon behulpzaam. We willen in het bijzonder Ine Vandermeulen noemen, die het manuscript op de haar eigen kritische wijze nalas. Emeritus professor doctor in de scheikunde Chris Vinckier (KUL), die ons behoedde voor chemische flaters. Dokter Luc Devenyns, die vanuit het antigifcentrum waakte over de bijwerkingen van de oorlogsgassen. Freddy Rottey, vrijwilliger bij het Kenniscentrum In Flanders Fields, die altijd even enthousiast en onvermoeibaar bereid was om een deel van het materiaal voor ons op te sporen. Hij stond ook in voor het bijeengaren en kundig vertalen van de zeldzame en meestal vergeten oorlogspoëzie over de gasoorlog, een prestatie!

Als laatsten willen we in het bijzonder onze vier kinderen danken voor de liefdevolle aanvaarding van de asociale trekjes in ons gedrag die bij het maken van een boek horen. Ze bezagen onze inspanningen met een welwillende en misschien nu en dan ook meewarige glimlach. Het werk aan dit boek werd opgevrolijkt door de geluidjes van onze kleinkinderen, Anton, Ada en Clara. Als ze dit boek ooit zullen lezen, zullen ze misschien begrijpen dat het niet *'dulce et decorum est pro patria mori'* of 'zoet en eervol is om voor het vaderland te sterven'. Dat is een oude leugen, zoals *war poet* Wilfred Owen, die een week voor het tekenen van de wapenstilstand sneuvelt, vaststelt in zijn gedicht over een soldaat die een afschuwelijke dood sterft tijdens een gifgasaanval in de Eerste Wereldoorlog.

Ann Callens

Jan Vandermeulen

Dulce et Decorum Est

WILFRED OWEN (1990)

*Gebukt, als bedelaars onder hun zakken,
Knieën knikkend, blaffend, vervloekten we het slijk
Tot we de lichtpijlen achter ons hadden gelaten
En naar onze afgelegen bivakken sjokten,
Slaapdronken. Velen waren hun kistjes kwijt
Maar kloten verder, voeten bloedend. Kreupel. Blind.
Bekaf. Doof zelfs
Voor het gegil van vijf punt negens achter ons.*

*Gas! Gas! Snel, mannen! – Een chaotisch gepruts,
Die onhandige maskers net op tijd op.
Er was er een die het uitgilde, struikelde,
Spartelde als in vlammen of ongebluste kalk...
Wazig, door aangedampte kijkglazen, in dik groen licht
Zag ik hem ondergaan, als in een groene zee.
In al mijn dromen – ik sta er hulpeloos bij –
Komt hij op me af, kokhalzend, stikkend, verdrinkend.*

*Als jij in je niet-aflatende dromen, net als ik
Achter de kar liep waar we hem op smeten,
En het wit van zijn wegdraaiende ogen zag
In het slappe gezicht, als dat van een duivel naar zonde gekneed,
Als jij bij elke hobbel het bloed kon horen,
Borrelend uit zijn verschuimde longen
Als een vieze kanker en brandend als het vocht
Van etterende, hardnekkige puisten op argeloze tongen,
Wel, mijn vriend, dan smeerde je niet met zoveel passie
Goedgelovigen, wanhopig op zoek naar wat vage glorie,
Die Oude Leugen aan: Dulce et decorum est
Pro patria mori.*

VERTAALD UIT HET ENGELS DOOR FREDDY ROTTEY

HOOFDSTUK 1

STILTE VOOR DE STORM

Het schouwtoneel: de Ieperboog april 1915

Voor de allereerste aanval met dodelijk gifgas laten de Duitsers hun oog vallen op de Ieperboog. Omdat deze frontlijn als een boog rond de stad Ieper kronkelt, hebben de Duitsers de keuze om hun gifgas uit het noorden, het oosten of het zuiden te laten aanwaaien. De verovering van het door de geallieerden bezette Ieper met behulp van dit nieuwe wapen, kan een doorbraak forceren in de uitzichtloze loopgravenoorlog en een doorstoot naar Calais en Duinkerke mogelijk maken.

Eind 1914 loopt de blitse bewegingsoorlog immers vast in een slijke-
rige loopgravenoorlog. Van Nieuwpoort tot aan de Zwitserse grens vormen uitgegraven stellingen een grillige lijn. Het Belgische front bestaat uit twee verschillende oorlogsgebieden: het IJzerfront en het Ieperfront. Het vlakke IJzerfront, van Nieuwpoort tot Steenstrate, is voor een groot stuk onder water gezet en wordt vooral door Belgische troepen bemand. Meer naar het zuiden, bij Ieper, trekken de Fransen, Britten en Belgen zich terug langs de IJzer en het kanaal Ieper-IJzer. In oktober en november 1914 wordt daar nog stevig gevochten in de Eerste Slag om Ieper. De stad, waar tyfus¹ heerst, blijft in geallieerde handen en de twee kampen graven zich in het noorden, oosten en zuiden in,

¹ BEELS M. (zuster Madeleine), *O.L.V.-Hospitaal YPER, Gebeurtenissen tijdens den oorlog 1914-19*, typoscript, p. 17: 'Weldra begon den typhus erg in de stad te heerschen, daarom wierden al de andere zusters, welke nog in Poperinghe verbleven, aanstonds naar Yper geroepen en nieuwe zalen wierden ingericht; er waren somtijds 100 typhuslijders, zonder de gekwetsten te rekenen, die ook zeer talrijk waren.'

waardoor een uitstulping in het front rond Ieper ontstaat. Het Ieperfront bestaat nu uit een boog rond Ieper en loopt dan ten zuiden van Ieper verder tot aan de Franse grens.

Deze uitstulping rond Ieper wordt de Ieperboog (in het Engels *Ypres Salient*) genoemd, een vooruitstekend stuk geallieerd grondgebied in het Duitse bezette gebied. Het landschap is er golvend tot licht heuvelachtig met enkele heuvelruggen, zoals die van Passendale en Zonnebeke. De Duitsers verschansen zich op die heuvelruggen en nemen zo de beste strategische posities in. Tussen de heuvelkammen lopen beekjes met idyllische namen als de Steenbeek, de Hanebeek, de Groenbeek en de Lekkerboterbeek. In 1915 is er ondanks de oorlogsdrijf nog veel bos overgebleven, waarvan het grootste het Wijngaardbos is. De Fransen hebben in dit eikenbos enkele voorraadplaatsen en veldkeukens geïnstalleerd en noemen het daarom het ‘Bois des Cuisiniers’, wat de Britten en Canadezen later zullen vertalen als ‘Kitchener’s Wood’.

In tegenstelling tot het IJzerfront, waar de soldaten redelijk beschermd zijn door de brede plas van de onderwaterzetting, is de Ieperboog een van de gevaarlijkste plaatsen van het hele westelijke front. Wie zich in de uitsprong bevindt, kan immers van drie kanten beschoten en omsingeld worden. Bovendien is het niemandsland – de zone tussen de beide vijandelijke linies – er soms nauwelijks enkele tientallen meters breed. De dagelijkse tol aan mensenlevens is er dan ook erg hoog.¹

In april 1915 wordt in het zuidelijke deel van de Ieperboog hevig gevochten rond Hill 60.² Nadat het Duitse leger deze kunstmatige heuvel op 10 december 1914 veroverd had op de Fransen, begonnen de Britten in februari 1915 de Duitse stellingen boven op de heuvel te ondermijnen. De Duitsers plaatsten daarop tegenmijnen. Op 17 april worden vijf springladingen onder de Duitse linies tot ontploffing gebracht. De explosies duren ongeveer tien seconden en verwoesten de verdedigingswerken van de Duitsers. Honderden soldaten worden er levend begraven, als een kerkhof zonder grafstenen. De versufte overlevenden worden aan de bajonet geregen of doodgeschoten. De Britten kunnen

² Hill 60, Zwarteleenstraat, Zillebeke is een grillig gevormde kunstmatige heuvel van oorspronkelijk 60 meter hoog even buiten Zillebeke en opgebouwd uit weggegraven aarde bij de aanleg van de spoorlijn Ieper–Kortrijk. Nu is domein Hill 60 een pokdalig heuvelachtig landschap, een echt relict van een authentiek oorlogslandschap.

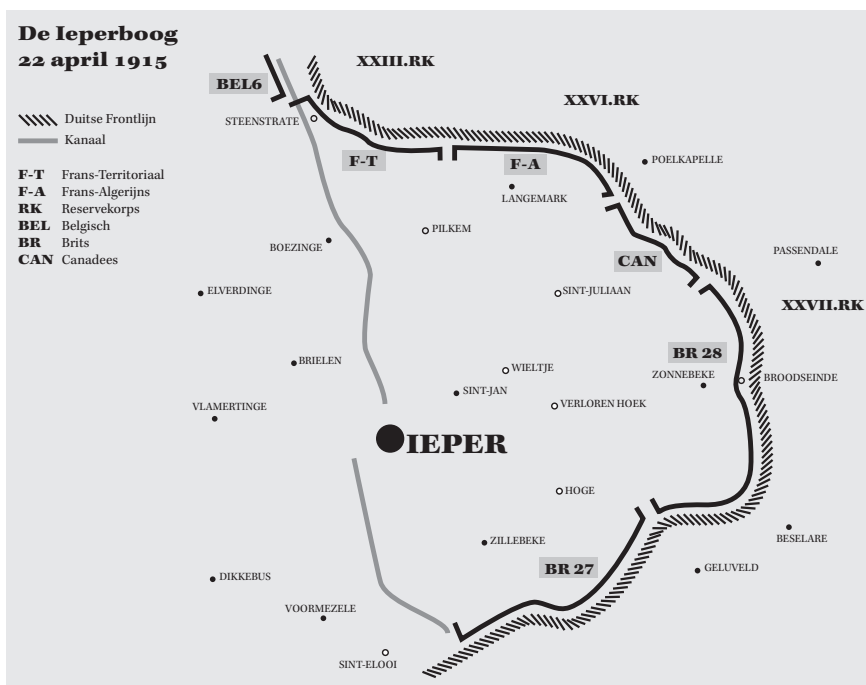
Hill 60 innemen, waarbij ze slechts twintig overlevende ‘Württembergers’³ krijgsgevangenen nemen. Zelf verliezen ze amper zeven man.

Maar de Duitsers willen hun observatieheuvel koste wat het kost heroveren, want hij is belangrijk voor het offensief dat ze in de Ieperboog voorbereiden. Bovendien zijn op enkele kilometers van de heuvel hogedrukflessen met gas ingegraven. Dit nieuwe geheime wapen mogen de Britten onder geen beding ontdekken. Daarom wordt de heuvel ’s nachts zwaar onder vuur genomen door Duitse kanonnen en gaat de Duitse infanterie in de tegenaanval. Er volgt een hevig gevecht van man tot man. De Britten verliezen de helft van hun manschappen en worden opnieuw van de heuvel verdreven. Maar Britse versterkingen zorgen ervoor dat de heuvel weer in Britse handen komt. Tijdens die verovering van Hill 60 raken enkele achtergebleven gasflessen beschadigd, waardoor een prikkelende geur vrijkomt. De Britten denken dat het om traangas gaat en geven er geen verder gevolg aan.ⁱⁱ

Uiteindelijk zullen de Duitsers toch niet de zuidelijke Ieperboog als locatie voor de eerste chloorgasaanval kiezen, maar wel de noordelijke sector, waar de windrichting de gaswolk minder parten kan spelen. Anders dan het woelige zuidelijke Ieperfront is dit relatief rustige stuk front bij Langemark, ongeveer 5 kilometer ten noordoosten van Ieper, tot het voorjaar van 1915 nog weinig beschadigd. Tijdens de Eerste Slag om Ieper zijn in november 1914 de eeuwenoude Lakenhallen en de Sint-Maartenskerk in vlammen opgegaan. Toch zijn er nog inwoners die in de stad blijven om hun bezittingen te bewaken. Buiten de stad bewerken de boeren tussen de schermutselingen door hun velden. In de weiden grazen dieren vredig alsof er niets aan de hand is. Dorpjes zijn nog bewoond en boerderijen liggen her en der in het landschap gezaaid. Grenadier Odon Van Pevenaeghe maakt half maart kennis met de sector: ‘Toen die twee dagen om waren, gingen wij voor twee dagen in piket, dat wil zeggen in de tweede linie. Aangezien het er nogal heuvelachtig was en er veel bossen zijn, waren de huizen op grote afstand achter de eerste linie weinig of niet beschadigd.’ⁱⁱⁱ

3 De Britten noemen de soldaten van het IVde leger onder leiding van von Württemberg soms gemakshalve Württembergers. In werkelijkheid betreft het hier het 105de Reserve-infanterieregiment, ook bekend als 6. Köninkliches Sachsen Infanterieregiment.

Toch is ook hier bij Langemark, aan de zompige oevers van het IJzerkanaal, letterlijk een wereldoorlog aan de gang. In vergelijking met het Belgische IJzerfront is dit namelijk een multinationaal front. In april 1915 liggen Duitsers er niet alleen tegenover Belgen, Fransen en Britten, maar ook tegenover kleurrijk uitgedoste soldaten uit bijna alle continenten van de wereld, met uiteenlopende talen en culturen. Vlamingen, Walen, Algerijnse kolonials, Bretoenen, Britten, Canadezen ... zorgen er voor een Babylonische spraakverwarring en communicatieproblemen. Tegenover hen ligt een overmacht van Duitse troepen.

Ontwerp Jan Steen – © Kenniscentrum In Flanders Fields

Twee Franse divisies, de 87ste Territoriale en de 45ste Algerijnse, liggen naast elkaar tussen het kanaal IJzer-Ieper en het noorden van Langemark. Ze houden de brug van Steenstrate in handen. Aan hun linkerkant, 200 meter ten noorden van Steenstrate, zit de 6de Belgische Divisie. Aan de rechterkant van de Franse divisies hebben enkele divisies van het Britse 2de Leger zich ingegraven: de 1ste Canadese Divisie, 28ste en 27ste Divisie en de aangevulde 5de Divisie van het beroepsleger. Tegenover deze geallieerde stellingen ligt een overmacht van Duitse troepen van het IVde Leger, de XXIIIste, XXVIste en XXVIIste Reservekorps.

De geallieerde bezetting van de eerste lijn is zwakker dan de Duitse, maar daartegenover staat dat de geallieerden meer in de diepte zijn opgesteld en dus meer reserves in de achtergrond hebben. De Duitsers hebben weinig reserves gekregen en die zijn ook zeer dicht bij de stormtroepen opgesteld.^{iv}

Posities op 22 april

BELGEN EN GEALLIEERDEN	DUITSERS
<p>LIZERNE – STEENSTRATEBRUG</p> <p>Kanaalsector</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Links van het IJzerkanaal</i>: Belgische 6de Divisie (gen. de Ceuninck) met van noord naar zuid 2 regimenten karabiniers en 1 regiment grenadiers (kol. Lotz) 	<p>BIKSCHOTE – STAMPKOT</p> <ul style="list-style-type: none"> • 45ste Reservedivisie (XXIIIste Reservekorps gen. von Kathen)
<p>LANGEMARK – PILKEM</p> <p>Bikschotesector</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Aan beide kanten van het IJzerkanaal</i>: Franse 87ste Territoriale Divisie (gen. Roy) <p>Langemarksector</p> <ul style="list-style-type: none"> • Franse 45ste Algerijnse Divisie (gen. Quiquandon) met de 90ste (gen. Codet) en 91ste Brigade (gen. Mordacq) 	<p>BIKSCHOTE – LANGEMARK</p> <ul style="list-style-type: none"> • 46ste Reservedivisie (XXIIIste Reservekorps gen. von Kathen) • 52ste Reservedivisie (XXVIste Reservekorps gen. von Hügel) • 51ste Reservedivisie (XXVIste Reservekorps gen. von Hügel)
<p>KERSELAERE – SINT-JULIAAN</p> <p>Poelkappellesector</p> <ul style="list-style-type: none"> • Brits 2de leger (gen. Smith-Dorrien) met de 1ste Canadese Divisie (gen. Alderson) 	<p>PASSENDAELE</p> <ul style="list-style-type: none"> • 37ste Landwehr Brigade • 2de Reserve Ersatz Brigade (XXVIste Reservekorps gen. von Hügel) • 38ste Landwehr Brigade (XXVIIste Reservekorps gen. von Carlowitz)
<p>ZONNEBEKE POLYGON WOOD – HOOGHE</p> <ul style="list-style-type: none"> • Britse 28ste New Army Divisie (majoor-gen. Bulfin) • Britse 27ste New Army Divisie (majoor-gen. Snow) • Britse 5de Divisie van het beroepsleger 	<p>BROODSEINDE BESELARE</p> <ul style="list-style-type: none"> • 53ste en 54ste Reservedivisie • 39ste en 30ste Infanteriedivisie • 3de Beierse Divisie (XXVIste Reservekorps gen. von Carlowitz)